

© Смоляр Н. О.

УДК 556.51:502.211 (1-751.3) (477.5)

Смоляр Н. О.

**ПРОЕКТОВАНИЙ ГІДРОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК «УДАЙСЬКИЙ»
ЯК ВАЖЛИВИЙ БІОЦЕНТР РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ
ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПРИДНІПРОВ'Я:
ФІТОЦЕНОТИЧНІ ТА СОЗОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ННЦ «Інститут біології» Київського національного
університету імені Тараса Шевченка (м. Київ)**

smolar@inbox.ru

Робота виконана у межах наукової теми «Созологічна характеристика структурних елементів регіональної екомережі Лівобережного Придніпров'я», № державної реєстрації 0111U000699.

Вступ. Серед сучасних природоохоронних концепцій, спрямованих на захист біорізноманітності й довкілля в цілому, значного розвитку набули природозаповідання та розбудова екомережі різних рівнів.

Концепція регіональної екомережі Лівобережного Придніпров'я (РЕЛП) запропонована О.М. Байрак [2] і розвинута в подальших публікаціях, в тому числі й за участю автора статті [8,9]. В концептуальній схемі РЕЛП визначений і місцевий Удайський екокоридор (екокоридор першого порядку) із зазначенням біоцентрів та ключових територій у його межах [8].

Результати аналізу сучасних публікацій [6,7,10] та даних оригінальних досліджень вказують на значні потенційні можливості употужнення Удайського екокоридору біоцентрами та ключовими територіями, одна з яких знаходиться в нижній течії Удаю.

Метою роботи є фітоценотична та созологічна характеристика місцевості в долині р. Удай на території Лубенського району Полтавської області (Україна) та обґрунтування доцільності її заповідання в статусі гідрологічного заказника загальнодержавного значення.

Об'єкт і методи дослідження. Автором вивчення біорізноманітності даної території проводилося у межах оптимізації природно-заповідної мережі Полтавської області у 2002 р. сумісно із д. б. н. Байрак О.М. та к. б. н. Слюсарем М.В. із подальшими дослідженнями її під час експедиційних обстежень перспективних для заповідання об'єктів у 2008 та 2015 роках. Матеріал зібрано нами на території Лубенського району Полтавської області. У ході досліджень застосовано загальноприйняті польові (детально-маршрутний, відбору гербарних зразків, рекогносцирування), камеральні (опрацювання літературних джерел, геоботанічних описів) методи. Вивчення рослинного покриву території здійснено шляхом виконання геоботанічних описів. Назви рослин наводяться за зведенням С.Л. Мосякіна та М.М. Федорончука [13]. Для з'ясування созологічного статусу та наукової цінності рідкісних видів рослин використано підходи Червоної книги України [12]. Для визначення созологічної цінності запропонованої

для заповідання територій застосовано загальноприйняті критерії – репрезентативності та унікальності [1].

Результати досліджень та їх обговорення. Територія проектуваного природно-заповідного об'єкта простягається різноширокою смугою на лівому березі р. Удай в околицях сіл Лушники, Біївці, Горобії Лубенського району Полтавської області і являє собою природний гідрофільний комплекс на заплаві р. Удай. Пропонована його площа складає близько 2000 га. Землі знаходяться у користуванні Тишківської, Каландейцівської, Біївської, Духівської сільських рад.

Згідно з фізико-географічним районуванням України [11] територія досліджень знаходиться в межах Північно-Дніпровської терасової низовинної області Лівобережно-Дніпровської лісостепової провінції Лісостепової зони. У системі геоботанічного районування України [4] місцевість належить до Роменсько-Полтавського округу Лівобережно-Придніпровської підпровінції Східно-Європейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області.

У ґрунтовому покриві переважають лучно-болотні оглеєні, болотні, торф'янисті, алювіальні ґрунти. На даній ділянці репрезентовані ландшафти заплави. У геоботанічному відношенні на досліджуваній території представлені типові для Лівобережного Придніпров'я ценотично і флористично багаті трав'янисті заплавні комплекси – луки (справжні, заболочені, галофітні), болота (осокові та високотравні), прибережно-водні та водні угруповання.

У рослинному покриві досліджуваної місцевості в основному представлені евтрофні болота з осоковими, очеретяно-осоковими, вербово-чагарниковими й вільховими угрупованнями. Флористичне ядро високотравних боліт формують *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Glyceria maxima* (C. Hartm.) Holmberg, *Typha latifolia* L., *Iris pseudacorus* L., *Carex riparia* Curtis, *C. omskiana* Meinsh., *Stachys palustris* L., *Symphytum officinalis* L., *Caltha palustris* L., *Solanum dulcamara* L., *Lycopus europaeus* L., *exaltatus* L. f., *Galium palustre* L., *Lythrum salicaria* L., *Alisma plantago-aquatica* L., *Mentha aquatica* L., *M. arvensis* L. та інші види асектатори, характерні для біотопів із надмірним зволоженням.

Осокові болота формуються в умовах меншого зволоження. Вони представлені монодомінантними

ми угрупованнями видів роду *Carex*: *C. acutiformis*, *C. riparia*, *C. omskiana*. Їх флористичний склад бідніший болотних угруповань із *Phragmites australis* та *Glyceria maxima*. Звичайними видами у їх складі є *Lysimachia vulgaris* L., *Sonchus palustre* L., *Acorus calamus* L.

Специфічними є чагарникові болота представлені вербовими угрупованнями із домінуванням *Salix cinerea* L. Її компактні шароподібні крони щільно розміщені в комплексі із фрагментами осокових та лепешнякових (*Glyceria maxima*) угруповань. Звичайними в таких комплексах є типові види гідрофіти: *Lythrum salicaria*, *Calystegia sepium* (L.) R. Br., *Thalyctrum lucidum* L., *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim., *Caltha palustris*, *Iris pseudacorus*, *Symphytum officinalis*, *Rumex hydrolapathum* Huds., *Sium latifolium* L., *Ptarmica carthilaginea* (Ledeb. ex Rchb.) Ledeb., *Scutellaria hastifolia* L., *Geranium palustre* L. та ін.

Серед лук переважають болотисті із домінуваннями *Beckmannia eruciformis* (L.) Host, *Scolochloa festucaceae* (Willd.) Link, *Poa palustris* L. Флористичне ядро утворюють типові види гідрофіти: *Agrostis stolonifera* L., *Symphytum officinalis*, *Ptarmica carthilaginea*, *Lycopus europaeus*, *Mentha arvensis*. В умовах меншого зволоження на підвищених елементах рельєфу ці луки змінюються галофітними угрупованнями із домінуванням *Festuca regeliana* Pavl., *Carex distans* L., *Juncus gerardii* Loisel. Звичайними для цих угруповань є: *Trifolium pratense* L., *Lotus ucrainicus* Klokov., *Cychorium inthybus* L., *Daucus carota* L., *Ranunculus repens* L., *R. polyanthemus* L., *Potentilla reptans* L., *P. anserina* L., *Achillea millefolium* L., *Leontodon autumnalis* L., *Geranium pratense* L., *Heraclium sibiricum* L. Специфічними видами є: *Trifolium fragiferum* L., *Triglochin maritimum* L., *Glaux maritima* L., *Taraxacum bessarabicum* (Hornem.) Hand.-Mazz., *Scorzonera parviflora* Jasq., *Plantago salsa* Pall.

Для річища Псла та чисельних заток і стариць характерними є прибережно-водні та водні угруповання. Понад берегами р. Псла та по периферії інших водойм формуються ценози з домінуванням *Phragmites australis*, *Typha latifolia* L., *T. angustifolia* L., *Schoenoplectus lacustris* із участю типових гідрофітів: *Mentha aquatica*, *Rumex hydrolapathum*, *Solanum dulcamara*, *Calystegia sepium*, *Sparganium emersum* Rehman та ін. Водна рослинність представлена угрупованнями рослин із плаваючим на поверхні води листям: *Lemna minor* L., *Lemna trisulca* L., *Spirodella polyrrhiza* (L.) Schleid., *Hydrocharis morsus-ranae* L. У товщі води звичайно зустрічаються *Potamogeton perfoliatus* L., *P. crispus* L., *Ceratophyllum demersum* L., угруповання нитчастих зелених водоростей.

Созологічно значущим явищем є формування в складі водної рослинності угруповань *Nupharetta lutei*, *Nymphaea candida*, *Utricularia vulgaris*, *Salvinia natantis*, *Aldrovandeta vesiculosae*, які включені до Зеленої книги України [3]. Останній вид – *Aldrovanda vesiculosa* L. – представлений на досліджуваній території щільними популяціями, приуроченими до мілководь попід берегами Удаю (масово в околицях с. Лушники) та заток із чистою водою, яка добре прогривається.

Уперше місцезнаходження цих видів у даному локалітеті виявлені нами в 2002 році, тоді ж виконані й геоботанічні описи. Дещо пізніше знахідки *Aldrovanda vesiculosa* в цій місцевості підтверджує й М. Старовойтова [10], виконуючи дисертаційне дослідження водної рослинності басейну р. Сули, та пропонує деякі заходи збереження цих рідкісних угруповань.

У притерасній частині заплави на багатьох ділянках збереглися природні вільшняки, вербняки та тополівники галерейного типу. Звичайно у підліску домінує *Frangula alnus* Mill. Трав'янистий покрив має мозаїчний характер. Його утворюють *Carex acutiformis*, *Urtica galeosifolia* Wierzb. ex Opiz, *Glyceria maxima*, *Lysimachia vulgaris*, *L. nummularia* L. *Glechoma hederacea* L. та ін. На галявинах та узліссях виявлені куртини лікарських рослин: *Acorus calamus* L., *Valeriana officinalis* L., *Inula helenium* L. Вказані два останні види включені до регіонального списку (охороняються в Полтавській області) [3].

За загальноприйнятими критеріями фітоценотичної та фітосозологічної оцінки даний об'єкт характеризується високими показниками репрезентативності (флористичної: флора нараховує понад 500 видів вищих рослин; ценотичної (репрезентовані гідрофільні типи рослинності – водної, болотної, лучної, характерні для регіону – Лівобережного Лісостепу України), ландшафтної (територія репрезентує частину збереженої заплави лівого берега р. Удай) та унікальності (флористичної: у складі флори виявлено шість рідкісних видів, два з яких (*Aldrovanda vesiculosa*, *Salvinia natans* (L.) All.) включені до Червоної книги України та Додатку 1 Бернської конвенції, чотири (*Valeriana officinalis*, *Inula helenium*, *Nymphaea candida* С. Presl., *Utricularia vulgaris* L.) – до регіонального списку; ценотичної: у складі рослинності представлено п'ять рідкісних фітоценозів, включених до Зеленої книги України).

Для водойм проектного заказника відмічене явище прогресуючого заростання *Stratiotes aloides* L., який подекуди утворює непрохідні зарості із проективним покриттям до 100%. До того ж, він витісняє угруповання *Nuphar lutea* (L.) Smith., *Nymphaea candida* на більш глибокі ділянки, що є критичним для прикріплених гідрофітів мілководних ділянок.

На даний час деякі лучно-болотні ділянки підлягають викошуванню з наступним помірним випасанням худоби упродовж сезону, що не завдає суттєвої шкоди природним комплексам і підтриманню стабільності екосистем. Основними загрозами фіторізноманітності на даній території є: вирубування вологих заплавноїх лісів, випалювання рогузово-очеретяних угідь, органічне забруднення водойм, зарегулювання річкового стоку, несанкціоноване розорювання лучних ділянок, меліорація болотних масивів, антропогенна зміна біотопів.

Висновки. Зважаючи на високі показники наукової цінності біорізноманіття досліджуваної території та виконання нею важливих екологічних функцій (як цінних водно-болотних угідь, водоохоронної та ін.) пропонуємо охороняти дану територію у статусі гідрологічного заказника загальнодержавного значення із назвою «Удайський». Вона має велике наукове

значення як типовий природний заплавної лучно-болотний комплекс із багатою флорою та рослинністю, що сприяє збереженню різноманітності лучно-болотної флори і фауни, а також високу наукову (флористичну, фауністичну, ценотичну, ландшафтну) та екологічну цінність. До того ж, розглядається питання про створення на основі цього заказника об'єкта Смарагдової мережі, включивши всі природні структурні елементи долини р. Удай від с. Городище Чорнухинського району й об'єднавши із територією ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Червонобережжя» (на межі між Чорнухинським і Лубенським районами Полтавської області).

Як варіант, можливе включення досліджуваної території до об'єкта Смарагдової мережі на базі національного природного парку «Пирятинський».

Перспективи подальших досліджень. У зв'язку із наявними загрозами біорізноманітності місцевості актуальними завданнями є також здійснення моніторингу за станом популяцій і угруповань рідкісних видів рослин та розробка й реалізація заходів екологічного природоохоронного менеджменту для збереження созологічно цінних фітоценозів у даній місцевості й на суміжних територіях. Потребує також спеціальних досліджень і їх тваринний світ, у складі якого відмічені й рідкісні види.

Література

1. Андриенко Т.Л. Социально-экологическая значимость природно-заповедных территорий / Т.Л. Андриенко, П.Г. Плюта, Е.И. Прядко, Г.Н. Каркуциев. – К.: Наукова думка, 1991. – 158 с.
2. Байрак О.М. Етапи оптимізації та структура сучасної природно-заповідної мережі Лівобережного Придніпров'я / О.М. Байрак // Заповідна справа в Україні. – 1998. – Т. 4, вип. 1. – С. 12-15.
3. Байрак О.М. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини [Монографія] / О. Байрак, Н. Стецюк. – Полтава: Верстка, 2005. – С. 165.
4. Геоботаничне районування Української РСР. – К.: Наукова думка, 1977. – 304 с.
5. Зелена книга України / під заг. ред. Я.П. Дідуха. – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
6. Коваленко О.А. Флора, рослинність та фітосозологічні аспекти НПП «Пирятинський»: автореф. дис. ... канд. біол. наук / О.А. Коваленко. – К., 2016. – 25 с.
7. Лобань Л.О. Удайський екокоридор та його роль у збереженні рідкісних видів рослин / Л.О. Лобань // Роль національного природного парку «Пирятинський» у природно-заповідній та екологічній мережах Полтавщини: м-ли Всеукр. наук.-практ. екол. конф. (22 травня 2011 р., м. Пирятин). – К.: Просвіта, 2011. – С. 14-18.
8. Регіональна екомережа Полтавщини / під заг. ред. О.М. Байрак. – Полтава: Верстка, 2010. – 214 с.
9. Смоляр Н.О. Регіональна екомережа Полтавщини в контексті її розбудови / Н.О. Смоляр // Екологічна мережа України в контексті формування природоохоронного землекористування: локальний рівень: м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. в рамках міжн. екол. форуму «Довкілля для України» (м. Київ, 27 квітня 2016 р.) / за ред. О.С. Будзак. – МВЦ «Медінформ», 2016. – С. 28-31.
10. Старовойтова М.Ю. Охорона вищої водної рослинності як важливої складової біорізноманітності басейну річки Сули в Полтавській області / М.Ю. Старовойтова // Роль національного природного парку «Пирятинський» в природно-заповідній та екологічній мережах Полтавщини: м-ли Всеукр. екол. наук.-практ. конф., 22 травня 2010 р., м. Пирятин. – К.: Просвіта, 2011. – С. 19-23.
11. Физико-географическое районирование УССР / под ред. В.П. Попова, А.М. Маринича, А.И. Ланько. – Киев: Издательство КГУ, 1968. – 102 с.
12. Червона книга України. Рослинний світ / за заг. ред. Я.П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
13. Mosyakin S.L. Vascular Plants of Ukraine a nomenclatural checklist / S.L. Mosyakin, M.M. Fedoronchuk. – К.: M.G. Kholodny Institute Botany, 1999. – 345 p.

УДК 556.51:502.211 (1-751.3) (477.5)

ПРОЕКТОВАНИЙ ГІДРОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК «УДАЙСЬКИЙ» ЯК ВАЖЛИВИЙ БІОЦЕНТР РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПРИДНІПРОВ'Я: ФІТОЦЕНОТИЧНІ ТА СОЗОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Смоляр Н. О.

Резюме. У статті наведена фітоценотична та созологічна характеристика місцевості в долині р. Удай на території Лубенського району Полтавської області (Україна). Інформується про рослинний покрив території, зазначаються місцезнаходження созофітів (*Aldrovanda vesiculosa*, *Salvinia natans*, *Valeriana officinalis*, *Inula helenium*, *Nymphaea candida*, *Utricularia vilgaris*) та рідкісні фітоценози (*Nupharetta lutei*, *Nymphaeta candida*, *Utricularieta vulgaris*, *Salvinia natans*, *Aldrovandeta vesiculosae*). Наведено оцінку показників наукової цінності фіторізноманітності території та обґрунтовано доцільність її охорони шляхом створення гідрологічного заказника загальнодержавного значення «Удайський».

Ключові слова: созофіти, рідкісні угруповання, фіторізноманітність, проєктований гідрологічний заказник, заповідання, Удайський екокоридор, регіональна екомережа, Лівобережне Придніпров'я.

УДК 556.51:502.211 (1-751.3) (477.5)

ПРОЕКТИРУЕМЫЙ ГИДРОЛОГИЧЕСКИЙ ЗАКАЗНИК «УДАЙСКИЙ» КАК ВАЖНЫЙ БИОЦЕНТР РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОСЕТИ ЛЕВОБЕРЕЖНОГО ПРИДНЕПРОВЬЯ: ФИТОЦЕНОТИЧЕСКИЕ И СОЗОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Смоляр Н. А.

Резюме. В статье приведена фитоценотическая и созологическая характеристика местности в долине р. Удай на территории Лубенского района Полтавской области (Украина). Информирована о растительном покрове исследуемой территории, указываются местонахождения созофитов (*Aldrovanda vesiculosa*, *Salvinia natans*, *Valeriana officinalis*, *Inula helenium*, *Nymphaea candida*, *Utricularia vulgaris*) и редкие фитоценозы (*Nupharetta lutei*, *Nymphaea candida*, *Utricularieta vulgaris*, *Salvinieta natantis*, *Aldrovandeta vesiculosae*). Проведена оценка показателей научной ценности фиторазнообразия территории и обоснована целесообразность ее охраны путем создания гидрологического заказника общегосударственного значения «Удайский».

Ключевые слова: созофиты, редкие сообщества, проектируемый заказник, заповедание, Удайский экокоридор, региональная экосеть, Левобережное Приднепровье.

UDC 556.51:502.211 (1-751.3) (477.5)

PROJECTED HYDROLOGICAL RESERVE «UDAIKYI» AS AN IMPORTANT BIO-REGIONAL ECOLOGICAL NETWORK OF THE LEFT BANK DNIEPER: PHYTOCENOTIC AND SOZOLOGICAL ASPECTS

Smoliar N. O.

Abstract. The phytocenotic and sozological characteristics of the Udai river valley area on the territory of Lubny district, Poltava region (Ukraine), which is regarded as a bio-center of Udai eco-corridor according to the concept of regional ecological network of left-bank Dnieper region were presented in the article. The territory plant cover, which includes typical for left-bank Dnieper coenotic and floristic diversity of herbaceous floodplain complexes – meadows (real, marshy, halophytic), bogs (sedge and high-grass), semi-aquatic and aquatic groups was introduced in the work. It was determined that the willow, poplar and alder cenoses were not widespread. The phytocenotic characteristic of explored area was defined and the species of phytocenoses floristic centers were specified in the article.

The locations of sozophytes (*Aldrovanda vesiculosa*, *Salvinia natans*, *Valeriana officinalis*, *Inula helenium*, *Nymphaea candida*, *Utricularia vulgaris*) and rare phytocenoses (*Nupharetta lutei*, *Nymphaea candida*, *Utricularieta vulgaris*, *Salvinieta natantis*, *Aldrovandeta vesiculosae*) were indicated.

The assessment of scientific value indicators of phytodiversity areas according to generally accepted criteria of representativeness and uniqueness was carried out.

Some meadow marsh areas provided the grass mowing with the subsequent moderate grazing during the season that does not cause significant harm to natural complexes and stability of ecosystems. The main threats for phytodiversity in the given territory were defined, among which were: deforestation of humid lowland forests, burning of mace-reed and bulrush areas, organic pollution of water bodies, unauthorized ploughing up of meadow areas, bog massifs reclamation, regulation of river runoff, anthropogenic biotopes changing.

Considering the high rate of biodiversity scientific value in the explored area and its important ecological functions (as valuable wetlands, water conservation, etc.) the reservation of this territory was proposed. It has great scientific value as a typical natural floodplain meadow-marsh complex with rich flora and vegetation, which enables to preserve the diversity of meadow marsh flora and fauna, as well as high scientific (floristic, faunistic, coenotic, landscape) and ecological value. Therefore, to preserve the nature hydrophilic complexes, which include sozophytes and rare phytocenoses, the formation of the hydrological national conservation area «Udaiskyi» as the object of the Emerald Network was proposed.

Nature reserved object is proposed to be created on the floodplain of Udai river in surrounding of Lushnyky, Biivtsi, Horobii villages of Lubny district, Poltava region (Ukraine) on the area of about 2000 hectares on the lands of Tyshivska, Kalandeitsivska, Dukhivska rural councils.

Keywords: sozophytes, rare groups, phytodiversity, projected hydrological reserve, reservation, Udai eco-corridor, regional eco-network, left-bank Dnieper area.

Рецензент – проф. Гапон С. В.
Стаття надійшла 07.10.2016 року